

Universiteit van Antwerpen

“De Europese identiteit is volop in beweging”

25 november 2024

Vandaag wil ik het met jullie over de Europese identiteit hebben. Ik denk namelijk dat die momenteel enorm in beweging is. De wereld verandert. Er wordt van alle kanten op Europa ingebeukt. Oorlog komt steeds dichterbij. Onze bedrijven, gemeentes en infrastructuur worden gehackt. Onze kabels worden op de zeebodem kapotgemaakt. Donald Trump wil een importheffing van twintig procent op alle producten uit Europa, en vindt dat wij zelf Oekraïne maar tegen Rusland moeten helpen verdedigen.

Mijn punt is: deze dreigingen van buitenaf doen iets met ons Europeanen. Met ‘ons’ als collectief. We moeten nu niet alleen onze eigen defensie gaan opzetten, onze mededingingsregels aanpassen, bedrijven en databanken en electriciteitscentrales beschermen. Dat is enkel de materiële kant van de zaak. Er is ook een andere kant: deze turbulente, vijandige wereld doet iets met onze identiteit. Met ons wij-gevoel.

Om uit te leggen wat ik bedoel, ga ik eerst even terug naar de negentiende eeuw. Naar de markies de Custine - Astolphe de Custine. Een aristocraat, die net als anderen in zijn geprivilegeerde klasse niet enthousiast was over de sociale en politieke hervormingen waar het volk om vroeg. Hij reisde naar Rusland om te ‘bewijzen’ dat dit oer-feodale land perfect functioneerde. En dat iedereen daar tevreden mee was. Wel, na zes weken was de markies alweer terug in Parijs. Hij was helemaal ontgoocheld. Waarom? Rusland bleek niet het paradijs te zijn waar hij het voor had gehouden. Hij had thee gedronken met de tsaar, was rondgereisd over het platteland, had allerlei Russen ontmoet. En hij vond het er vreselijk. De schrijnende armoede van de slaven; de tsaar die met één knip van zijn vingers over het lot van miljoenen besliste; de aristocratie die naar boven likte en naar onderen trapte. Nee, hij kwam terug en was behoorlijk ‘om’. Hij beschreef zijn ervaringen in het boek “*La Russie en 1839*”. Een boek dat nog altijd verkrijgbaar is in de boekhandels, en dat van tijd tot tijd wordt herdrukt. De clou was natuurlijk dat hij, door Rusland te beschrijven, in feite beschreef hoe anders het daar was en hoe weinig dit te maken had met onze wereld. Me de wereld waarin wij leefden in Europa. Custine beschreef dus eigenlijk hoe Europees hij was. Als iemand klaagde dat de dingen van de rails

liepen in Frankrijk, was Custine's antwoord: "Ga maar eens een poosje in Rusland kijken." Alles is relatief.

Mijn punt is: in zo'n soort proces zitten wij nu weer.

Carl Bildt, de voormalige premier van Zweden, heeft eens gezegd dat Europa lang werd omgeven door "een ring van vrienden" – landen die net zo wilden worden als wij en bewonderend naar ons opkeken. Die ring van vrienden, zei Bildt, is nu "een ring van vuur" geworden. En dat doet iets met ons Europeanen.

Wat Europese identiteit precies is, is moeilijk af te bakenen. Het gaat om waarden. Om gedeelde ervaring en cultuur. Je kunt meerdere identiteiten hebben, ook dat. Maar wat ook speelt: het verschil met de ander. De eerste keer dat ik besepte dat dit een rol speelt, herinner ik me nog heel levendig. Voor mij was dat een bepalend moment.

Ik voelde me voor het eerst Europees in het Midden-Oosten, toen ik daar in de jaren negentig vijf jaar lang woonde. Ik herinner me zelfs het moment. Ik was in Jordanië, in de woestijn, waar mensen een enorme schaal met mantsaaf hadden bereid: rijst met lamsvlees, yoghurt en noten. Voordat ze borden gingen opscheppen, boden ze mij als eregast de ogen van het lam aan. Ik was daar niet op voorbereid. Ik zag die ogen en moest er niet aan denken. Dus ik weigerde ze te eten. Dat was recht voor zijn raap. Mijn gastheren vonden dat niet leuk. Met mijn weigering schoffeerde ik ze: ik wees hun gastvrijheid af. Toen besepte ik: ik ben ver van huis, mijn antennes staan hier verkeerd afgesteld.

Mijn stelling is dat er een tijd was dat je helemaal naar Jordanië of Japan of Togo moest om je Europees te voelen. Je had dat contrast nodig. Vandaag de dag kun je je Europees voelen door gewoon de tv aan te zetten en te zien wat voor verschrikkingen Vladimir Poetin in Oekraïne aanricht. Het 'verschil met de ander', om met Carry van Bruggen te spreken, komt steeds dichterbij.

Alfred Grosser, de Duits-Franse schrijver die die eerder dit jaar overleed, omschreef zijn identiteit ooit als "Je suis un Franzone". In zijn boek "*Wie anders sind die Deutschen*" betoogde hij dat er zonder Hitler en Stalin, de twee massamoordenaars van de 20^{ste} eeuw, geen Europese integratie was geweest. Zij hebben als het ware aan de wieg gestaan van de Europese Unie. Grosser stelde daarom voor om hen postuum de Karel-de-Grote-prijs voor Europese eenwording te geven. Zonder de totalitaire heersers met elkaar te vergelijken, kun je gerust stellen dat Vladimir Poetin nu een soortgelijke rol speelt.

Burgers keken decennialang, na de val van de Muur, tegen Europa aan als een continent dat burgerrechten hoog in het vaandel had, een continent waar je jezelf kon zijn, waar je diversiteit en vrijheden kon verkennen. Europa was een ‘*space*’, zei de Franse jezuïet en filosoof Michel de Certeau eens, een ruimte: zonder grenzen, heerlijk ‘to roam around in’. Maar nu zijn veel Europeanen wel uitgeroamd. Ze willen geen openheid meer. Die mentaliteit van ‘*the sky is the limit*’ is grotendeels verdampt. Europeanen worden bang. Ze willen nu een nest. Geen ‘ruimte’ meer, maar een ‘plek’. Met duidelijke grenzen. Een plek die bescherming biedt tegen booswichten en bedreigingen van buiten. En die plek krijgen ze ook steeds meer.

Daarmee is Europa een soort pudding die langzaam stolt. De *space* wordt een *place*. Het ‘verschil met de ander’ waar ik het net over had, wordt steeds meer afgebakend. En daarmee kijk je als Europeaan anders naar jezelf dan vroeger.

Iets daarvan zie je in de Eurobarometer, de Europese opiniepeiling die al sinds de jaren zeventig elke zes maanden burgers van EU-landen dezelfde vraag stelt: is het EU-lidmaatschap goed voor je land? Twintig jaar geleden zei 52 procent ja. Nu is dat 72 procent.

EU-burgers zijn misschien nog altijd niet heel blij *met* de EU (ofwel de manier waarop het functioneert) maar wel steeds meer blij *in* de EU. Blij dat ze erin zitten, en niet erbuiten. Zelfs de populisten, die vroeger exits uit de EU predikten, willen er niet meer uit. De Hongaarse premier Viktor Orbán legde dat laatst aan een groep Zwitsers uit, tijdens een lezing voor het blad *Weltwoche*: de EU is een monster, zei hij, maar als ik eruit ga, sta ik alleen. In een wereld waarin grote blokken tegen elkaar opboksen snijdt de analyse van Orbán hout natuurlijk. Een klein landje als Hongarije - Poetin eet het rauw voor zijn ontbijt. Als Hongarije in de EU blijft, krijgt het geld (hoewel steeds minder nu) en kan het meebeslissen over wetgeving. Het lidmaatschap heeft EU-landen macht. Het geeft ze *leverage*. Door in de EU te zitten, en de NAVO, kan Orbán met veto's zwaaien zodat grote landen hem een kruimel toewerpen. Hij kan de toetreding van Zweden tot de NAVO een poosje blokkeren. Hij kan een Rus van de sanctielijst schrappen. Uiteindelijk krijgt hij weinig gedaan, maar hij gebruikt dit soort blokkades om tegen Hongaren te zeggen: stem op mij, want ik heb invloed op Parijs, Berlijn en Brussel!

Maar identiteit wordt natuurlijk niet alleen bepaald door het verschil met de ander. Door afbakening. Identiteit heeft ook met succes te maken.

Want wat doe je met dat nieuwe inzicht, dat sterkere besef dat je samen een cultuur deelt en waarden?

Om uit te leggen wat ik bedoel, ga ik terug naar een gesprek dat ik ooit had met een Europese ambtenaar. Een Duitser. We spraken elkaar twintig jaar geleden voor mijn boek *De Europeanen* dat gaat over Europese identiteit -, vlak nadat de euro was ingevoerd. Hij was getrouwd met een Italiaanse en werkte al jaren voor een Europese instelling. Ze hadden twee zoons en woonden in Brussel. Op een dag, nog vóór de euro, waren ze op vakantie in Italië en vroegen de zussen van zijn vrouw aan de twee jongens, kinderen nog: voelen jullie je meer Italiaans, of meer Duits? Ze hoopten natuurlijk dat ze zouden zeggen: “Meer Italiaans.” Ze hadden ook kunnen zeggen, als eurokinderen opgroeiend in multiculti Brussel, dat ze zich meer Europees voelden. Maar wat zei het oudste jongetje: “Ik voel me meer Duits.” Op de vraag waarom, antwoordde hij: “Omdat de D-Mark veel sterker is dan de lire.”

Een typisch en veelzeggend antwoord. Je identificeert je nu eenmaal makkelijker met een succes dan met een mislukking. Europeanen zijn trotser op de machtige interne markt dan op het Europese buitenlandbeleid. Logisch. Op de interne markt spreken Europese landen met één stem. Dat beleid staat als een huis en zorgt dat bedrijven over de hele wereld Europese wetten en regels volgen, anders komen ze de Europese markt niet op. Maar de Europese buitenlandpolitiek is heel zwak. Alles wordt in 27 hoofdsteden beslist. Eén land kan een gemeenschappelijke verklaring van de EU blokkeren – iets dat Hongarije met enige regelmaat doet. De verklaring die eruit komt, is de *lowest common denominator*. Daar kun je als Europeaan niet echt trots op zijn. En dus identificeer je je er ook amper mee.

Als je wilt dat burgers achter Europa staan en er voldoening uithalen, moet je dus zorgen voor goed, helder beleid dat ook impact heeft. Zoals de D-mark destijds, ja.

Ook op dat vlak gebeurt er momenteel veel. Alles is in beweging. Nu Europa zijn eigen bonen moet doppen in de wereld, worden steeds meer onderwerpen Europees. Onderwerpen als defensie, veiligheid, energie en gezondheid, die de lidstaten altijd nationaal hebben willen houden (“Brussel heeft daar niets over te zeggen”), belanden nu op de Europese agenda. Europese landen hebben elkaar op die gebieden, leuk of niet, tegenwoordig echt nodig. Ze hebben allemaal dringend luchtafweersystemen, gasleveranties en dergelijke nodig. Steeds meer zie

je dat ze Brussel vragen om dat voor ze te regelen. Daarmee wordt Brussel, dat vroeger vooral een wetgevende machine was, een regelmachine, nu ook steeds meer een dienstverlener wordt. Een dienstverlener voor de lidstaten. Het zijn de lidstaten zelf, die vragen om vaccins. Die vragen om gas in de koude wintermaanden omdat Rusland niks meer levert, om wapens voor Oekraïne, om veevoer voor boeren omdat de import uit Oekraïne plotseling stopt. Het is veel handiger als Brussel dat doet, dan dat elk land het voor zich moet regelen en lidstaten elkaar opzij gaan ellebogen. Als je het samen doet, kun je grote orders plaatsen en ben je meestal goedkoper uit. Win-win.

Al die nieuwe terreinen zorgen natuurlijk voor meer strijd in Brussel. Als het gaat om defensie of energie, wil het ene land dit, en het andere dat. Dat is normaal. Tegelijkertijd: dit gaat om dingen waar burgers wat van vinden. Veiligheid, medicijnen, bescherming tegen AI uit Amerika - al die dingen vinden mensen belangrijk. Vroeger werd Europa als 'technisch' beschouwd omdat ze zich bezighield met visquota, staatssteun en chemische richtlijnen, waar burgers niks mee hadden. Nu buigt ze zich, op verzoek van de lidstaten die het alleen niet kunnen, ook over belangrijke onderwerpen waar burgers wèl iets mee hebben. Waar ze wel iets bij 'voelen'. Zoals defensie. Zoals de rechtsstaat. Zoals goed beleid dat kan zorgen dat gigantische bedrijven als Meta en Google er niet vandoor gaan met onze data. "Wat moeten we met Hongarije?" "Kan Oekraïne ooit lid van de EU worden?" "Komt er een Europees leger?" Al die vragen vinden Europese burgers interessant. En dat verklaart denk ik ook waarom die Eurobarometer 72 procent laat zien.

Identiteit en politiek, zien we nu, zijn nauw met elkaar verbonden.

In 1919 schreef de Franse dichter en filosoof Paul Valéry in twee brieven aan het Britse literaire magazine *The Athenaeum* dat de Europese dominantie in de wereld toch niet eeuwig kon duren. Ons grondgebied was er te klein voor, betoogde hij, de grondstoffen te beperkt, onze demografie kende zijn limieten. De enige manier waarop Europa invloed kon houden op de wereld, schreef Valéry in die brieven getiteld '*The Crisis of the Mind*', is niet materieel maar via cultuur en waarden. Europa was naar zijn idee de "hersenen" van een immens lichaam, de wereld. Spirit moest in zijn optiek massa domineren, intelligentie en kennis moesten prevaleren boven rauwe macht, en cultuur boven natuur.

Nu zie je dat Noorwegen en Zwitserland ook weer dichterbij de EU varen. Omdat ze anders alleen staan, en dus mondiaal zwakker staan.

Zwitserland, dat onderhandelingen met de EU over een nieuw raamakkoord een paar jaar geleden had afgebroken omdat het zijn zin niet kreeg, is teruggekeerd aan de onderhandelingstafel en heeft net wel een akkoord gesloten met Brussel. Ook de Britten zoeken duidelijk weer toenadering. Dit is niet het moment om alleen erop uit te trekken. Eerder om bij elkaar te schuilen. Wat het makkelijker maakt, is dat we op zulke momenten dezelfde waarden en cultuur delen.

Vergeleken met de tijd van Valéry, toen Europese grootmachten de wereld regeerden, is de situatie nu volledig omgekeerd. De wereld regeert Europa. Europa heeft niet zoveel meer te zeggen. Het wordt steeds provincialer. En moet voor zichzelf zorgen. Dat kan alleen als we het samen doen. Provincialisering, concludeert de Franse politicoloog Pierre Haroche in zijn boek *l'Europe dans la forge du monde*, leidt tot europeanisering.

Als je kijkt naar het ontstaan van Zwitserland, zie je een soortgelijk mechanisme: de trotse, eigenwijze kantons trokken samen op, niet omdat ze elkaar zo leuk vonden maar omdat het de enige manier was om de Habsburgers te verslaan. De Nederlandse provinciën, die elkaar constant aan het aftroeven waren, deden exact hetzelfde om de Spanjaarden te kunnen verslaan. Ze deden dat ruziënd, als altijd. Maar ze deden het, want ze hadden de luxe niet om het niet te doen. Nu horen de Nederlanders en de Zwitsers tot de meest chauvinistische volkeren van Europa.

Aristoteles schreef eens dat een externe dreiging zelfs de ergste rivalen verenigt. Ik denk dat dit precies is wat wij beleven, nu, in Europa. We zien het niet altijd. We focussen vaak op interne strijd, extremen en polarisatie – Europeanen zijn onzeker en vaak ook cynisch. Maar dit speelt óók. En ik hoop van harte dat we deze kans grijpen en ons voordeel hiermee doen. Want dat extra laagje Europese identiteit is, bovenop nationale of regionale identiteiten, wat ons overeind zal houden in deze wereld.